

ДОЛИНСЬКА М. С.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарсько-
правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.135.224(477)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ НОТАРІАТ УРСР 1944 РОКУ ЯК ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОГО НОТАРІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Дослідження присвячене актуальним проблемам правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. У статті здійснено аналіз українського законодавства – Положення про Державний нотаріат УРСР 1944 року. Вивчається компетенція нотаріальних органів і порядок учинення ними нотаріальних дій.

Ключові слова: *нотаріус, державна нотаріальна контора, вчинення нотаріальних дій.*

Исследование посвящено актуальным проблемам правового регулирования нотариальной деятельности в Украине. В статье осуществлен анализ украинского законодательства – Положения о Государственном нотариате УССР 1944 года. Автором изучается компетенция нотариальных органов и порядок совершения ими нотариальных действий.

Ключевые слова: *нотариус, государственная нотариальная контора, совершение нотариальных действий.*

The research is devoted to the actual problems of legal regulation of notarial activity in Ukraine. The article analyzes the Ukrainian legislation – the Regulations on the State Notary of the USSR in 1944. The author investigates the competence of notarial bodies and the procedure for committing notarial acts.

Key words: *notary, public notary, notarial acts.*

Вступ. Нотаріальна діяльність на теренах сучасної України розвивався разом зі змінами суспільного устрою, зазнавала постійного впливу з боку держави. Важливу роль у цьому відіграють органи нотаріату й квазінотаріату, які є невід’ємною складовою частиною будь-якої правової системи.

Питання становлення нотаріальної діяльності в Українській РСР і законодавчого регулювання нотаріальної діяльності є логічною ланкою дослідження питань провадження нотаріальної діяльності, адже, не вивчаючи та не аналізуючи історію, неможливо вибудувати позитивні перспективи розвитку як самого інституту нотаріату, так і нотаріального законодавства.

Постановка завдання. Недостатньо дослідженими в Україні залишилися проблеми формування системи нотаріату й нотаріального законодавства за часів Української Соціалістичної Радянської Республіки та значення цього історичного досвіду для розвитку українського нотаріату.

Метою статті є аналіз Положення про Державний нотаріат УРСР 1944 року як нормативного акта, який регулював діяльність українського нотаріату в радянській Україні, виявлення його основних недоліків і переваг.



Зокрема, охарактеризувати доступ до професії нотаріуса, компетенцію органів нотаріату, обмеження в учиненні нотаріальних дій, а також порядок оскарження нотаріальних дій.

Проведений аналіз Положення про Державний нотаріат УРСР 1944 року буде корисним у світлі реформування інституту нотаріату й нотаріального законодавства.

Багато вітчизняних учених присвятили свої дослідження історії нотаріату й нотаріального законодавства в Україні, в тому числі В.В. Баранкова, Н.В. Васирина, М.М. Дякович, Л.В. Єфіменко, М.Б. Кальницький, В.В. Комаров, О.І. Нелін, В.Д. Степаненко, В.М. Черниш, Л.Є. Шевчук (Ясінська) та інші. На особливу увагу заслуговують дисертаційне дослідження Л.Є. Ясінської «Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект)», а також монографічне дослідження О.І. Неліна «Інститут нотаріату в Україні: від минулини до сьогодення» [1; 2]. Однак у працях названих науковців недостатньо приділено уваги аналізу норм Положення про Державний нотаріат УРСР 1944 року.

Результати дослідження. Після визволення України від фашистських загарбників у 1944 році відбулося відновлення українського нотаріату.

Рада Народних Комісарів УРСР 9 серпня 1944 року прийняла постанову «Про затвердження Положення про Державний нотаріат УРСР і Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна» № 1016 [3].

Наказом Міністра юстиції УРСР від 1 серпня 1946 року затверджено Правила вчинення нотаріальних дій у нотаріальних конторах УРСР, якими безпосередньо керувалися українські нотаріуси під час учинення нотаріальних дій.

Ми погоджуємося з думкою М.І. Настюка, що ці документи послугували важливою організаційною основою відновлення нотаріату в західних областях УРСР [4, с. 96–110].

Положення про Державний нотаріат Української РСР 1944 року складалося з трьох розділів: організація нотаріальних органів, функції нотаріальних органів, основні правила діяльності нотаріальних органів, і нараховувало лише 25 статей.

На нашу думку, обсяг нормативного акта був недостатнім, оскільки неповною мірою розкривав поставлені перед нормативним актом завдання щодо правового регулювання нотаріальної діяльності.

Органи нотаріату законодавець ділить на два види:

1) державні нотаріальні контори;

2) виконавчі комітети міських, селищних і сільських рад – у населених пунктах, де немає нотаріальних контор.

Тобто органи нотаріату і квазінотаріату.

Відповідно до статті 2 Положення, мережу нотаріальних контор устанавлював Народний комісаріат юстиції УРСР із загальної кількості державних нотаріальних контор держави, кількість яких затверджувала Рада Народних Комісарів УРСР.

Державні нотаріальні контори перебували на республіканському бюджеті. Ці норми відображено й у законодавстві незалежної України.

Очолювали державні нотаріальні контори нотаріуси, а в обласних центрах – старші нотаріуси. У разі наявності в обласному центрі декількох нотаріальних контор посада старшого державного нотаріуса встановлювалася лише в першій нотаріальній конторі.

Варто наголосити на тому, що, відповідно до статті 6 Нотаріального положення, нотаріусами могли бути особи:

- які здобули вищу або середню юридичну освіту,

- стаж роботи яких на посаді судді, прокурора, слідчого, юрисконсульта не менш як 2 роки або не менш як 2-річний стаж нотаріальної роботи.

Зауважуємо, що в нормативному акті знижено наявний стаж роботи для набуття посади нотаріуса з трьох років громадської роботи в робітничо-селянських, професійних і партійних організаціях або такий самий стаж практичної роботи в органах радянської юстиції на посаді не нижчій за слідчого чи в інших державних адміністративних органах



на відповідних посадах (пункт 24 Постанови ВУЦВК і РНК УРСР «Про надання чинності Уставу про судоустрій УСРР у редакції 1931 року» від 25 вересня 1931 року [5]) до двох років.

Також законодавцем встановлено обмеження в доступі до посади нотаріуса, Так, нотаріусами не могли бути особи, позбавлені виборчих прав, або особи, що мали судимість.

Кандидати на посаду нотаріуса або заступника повинні були складати спеціальний іспит за програмою, встановленою НКЮ УРСР. Однак особи, які здобули вищу або середню юридичну освіту, складали іспит лише щодо знання правил учинення нотаріальних дій (нотаріальної техніки).

Нотаріусам заборонялося поєднувати інші посади, крім виборних і посад із викладацької роботи.

Керівництво та контроль за діяльністю державних нотаріальних контор здійснював Народний комісаріат юстиції УРСР через свої управління при обласних радах.

Законодавець у статті 11 Положення встановлює шість видів повноважень управління юстиції в галузі нотаріальної діяльності, а саме: складання проектів мережі й штатів державних нотаріальних контор у межах області; забезпечення добору нотаріальних кадрів; проведення перевірок та обслідувань нотаріальних контор; інструктування нотаріальних органів; фінансування державних нотаріальних контор і контроль за правильним витрачанням нотаріусами грошових сум; складання звітів про роботу нотаріальних контор області [3].

На начальників управлінь юстиції НКЮ при обласних Радах депутатів трудящих було покладено обов'язок щодо призначення, переміщення та звільнення як нотаріусів, так і їхніх заступників.

Заслуговує на увагу стаття 4 Положення щодо порядку заміщення нотаріуса. У разі відсутності нотаріуса нотаріальні дії вчиняє його заступник, а якщо посада заступника в нотаріальній конторі не встановлено – інша особа, яку призначає начальник управління НКЮ при обласній раді. Призначення, переміщення та звільнення з посади нотаріусів і їхніх заступників здійснював начальник НКЮ при обласній раді.

Відповідно до статті 12 Положення про Державний нотаріат УРСР, державні нотаріальні контори вчиняли 10 груп вчинюваних нотаріусами дій, а саме:

- нотаріально посвідчували договори, довіреності, заповіти, третейські записи в майнових справах громадян між собою;
- засвідчували правильність копій із документів і виписок із документів і книг; справжність підписів на документах, що не мали значення майнових правочинів; факти й обставини, які мали значення і для яких законом не встановлено іншого виду засвідчення; перехід будівель і права забудови, набутих із прилюдних торгів (стаття 372 Цивільного процесуального кодексу УРСР);
- учиняли виконавчі написи на документах, передбачених у Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей і майна; на рішеннях третейських судів у майнових спорах громадян між собою;
- уживали заходів щодо охорони спадкового майна та видавали спадкоємцям свідоцтва, які підтверджували їхнє право на спадщину;
- реєстрували арешти, накладені на будівлі, та право забудови;
- приймали в депозит для передачі за належністю предмети зобов'язань (гроші, цінні папери);
- приймали на зберігання документи;
- передавали заяви осіб та установ для передання іншим особам та установам і видавали посвідки про передані заяви;
- перекладали документи з одних мов іншими й засвідчували правильність перекладів;
- надавали технічні послуги, пов'язані з виконанням нотаріальних дій [3].



Аналізуючи перелік вчинюваних нотаріальних дій, стверджуємо, що законодавцю доцільно згрупувати вказані дії в декілька груп. На нашу думку, технічні послуги, пов'язані з виконанням нотаріальних дій, не можна вважати окремою нотаріальною дією.

Варто зауважити, що вказаний перелік нотаріальних дій в основному відповідає тим видам дій, які вчиняють нотаріуси незалежної України.

Виконавчі комітети міських, селищних і сільських рад учиняли п'ять груп нотаріальних дій:

- нотаріально посвідчували договори на суму до 3000 карбованців, крім договорів про встановлення й відчуження права забудови, а також купівлі-продажу, дарування, обміну та застави будівель; довіреності, крім тих, що видавалися для проведення дій за кордоном; заповіти громадян, які постійно проживають на території цієї ради;

- засвідчували лише для громадян, які постійно проживали на території цієї ради, правильність копій із документів, що стосуються сімейного стану (свідоцтва про народження, одруження, смерть тощо), з довідок про службу в Червоній армії й Червоному військово-морському флоті, виданих для надання пільг сім'ї; з довідок військових столів про належність до військової служби, а також виписок із постанов правління артилерії, що стосувалися цього громадянина;

- засвідчували справжність підписів на документах, що не мали значення майнових правочинів;

- уживали заходи з охорони спадкового майна;

- надавали технічні послуги, пов'язані з виконанням нотаріальних дій [3].

Тобто законодавець знову виділив в окрему групу нотаріальних повноважень технічні послуги, пов'язані з виконанням нотаріальних дій, які не можна вважати окремою нотаріальною дією.

Як справедливо зауважує Л.В. Єфіменко, за обсягом регулювання нотаріальної діяльності воно значно поступалося Нотаріальному уставу. Однак цим актом уперше в історії національного нотаріату в назвах нотаріальних дій розмежовувалися такі їх ознаки, як засвідчення та посвідчення, і відтоді таке розмежування є незмінним в основних актах про нотаріат [6, с. 36].

Розділ «Основні правила діяльності нотаріальних органів» нараховував лише 12 статей, що, на нашу думку, неповною мірою розкриває поставлені перед нормативним актом завдання [7, с. 25].

Однак деякі положення вказаного розділу заслуговують на увагу. Так, нотаріальні дії можна було вчиняти в будь-якій державній нотаріальній конторі, крім випадків, коли за законом або згідно з правилами вчинення нотаріальних дій нотаріальну дію необхідно вчиняти в певному місці. Усі нотаріальні дії вчинялися в приміщенні нотаріальної контори й лише у випадку серйозної хвороби, старості сторін або інших важливих причин можна було викликати нотаріуса для вчинення подібних нотаріальних дій поза приміщенням нотаріальної контори (виїзд додому).

Законодавець у статті 18 Положення поклав на нотаріусів обов'язок здійснювати контроль за законністю всіх нотаріально посвідчуваних правочинів і засвідчуваних документів, а також за їх оплатою, встановленою державою митом. Також нотаріуси повинні надавати громадянам, для яких учиняються нотаріальні дії, активну допомогу, щодо захисту їхніх прав і законних інтересів, роз'яснюючи їм сутність узятих на себе зобов'язань і наслідки, що можуть виникнути, щоб правова неінформованість, малописьменність цих осіб та інші обставини не могли бути використані їм на шкоду. Водночас зауважено, що нотаріус у розгляд доцільності поданих для нотаріального посвідчення правочинів, прибутковості чи втратності їх для сторін не вдається.

Законодавець у ст. 20 Положення не оминув питання обмеження в праві вчинення нотаріальних дій. Зокрема, нотаріуси не мали права вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я, від свого імені, на ім'я або від імені своєї дружини, своїх і її родичів прямого споріднен-



ня, братів і сестер своїх і своєї дружини, а також співробітників нотаріальної контори, де вони працюють [3].

Варто зазначити, що вказані положення повинні дотримувати також сучасні українські нотаріуси.

Варто зауважити, що статті 21 Положення про Державний нотаріат УРСР присвячена таємниці вчинення нотаріальних дій. Нотаріуси, як і співробітники державних нотаріальних контор, повинні додержуватись таємниці щодо всіх учинених ними дій, доручених їм справ і документів.

Річ у тім, що довідки про вчинені нотаріальні дії й доручені нотаріальній конторі документи можна було видавати тільки особам, що брали участь у нотаріально посвідчених правочинах як сторони, а також особам, за дорученням яких і стосовно яких учинено відповідні нотаріальні дії. У випадках, передбачених законом, довідки видавалися також і на вимогу прокуратури, слідчих органів і суду.

Відмова від учинення нотаріальних дій нотаріусом і її оскарження врегульовано статтями 23–24 Положення. Зокрема, встановлено, що відмова від учинення дій відбувається лише в письмовій формі. Оскарження нотаріальних дій відбувалося за нормами статей 258–261 ЦПК УРСР. Також законодавець надав право прокурору опротестувати нотаріальну дію або відмову від її вчинення.

При цьому зауважуємо, що скарги на службові вчинки нотаріусів, які не мали характеру нотаріальної дії, подавалися начальнику управління НКЮ УРСР при обласній раді.

Оскільки Положення про Державний нотаріат УРСР не регулювало всі питання щодо порядку вчинення нотаріальних дій, у статті 25 встановлено, що інструкції та накази щодо застосування цього Положення і правила вчинення нотаріальних дій видає Народний комісар юстиції УРСР.

Ми поділяємо думку Л.Е. Ясінської, що вказані нормативно-правові акти відображають лише зміни в законодавстві та нотаріальній практиці, що відбулися після 1928 року. Якихось значних змін щодо організації нотаріату, його компетенції й техніки нотаріального оформлення документів вони не внесли [8, с. 109].

Контори вели реєстри нотаріальних дій з алфавітним покажчиком, касову прибутково-видаткову книгу депозитних сум, книгу особових рахунків для внесення сум, що надійшли на депозит, реєстр накладених і знятих арештів на будівлі й право забудови, реєстри вхідних і вихідних паперів, книги наказів, книги скарг; у разі наявності операцій із векселями велися також реєстри векселів з алфавітом [9, с. 75–76].

Висновки. Положення про Державний нотаріат УРСР, затверджене Радою Народних Комісарів УРСР 9 серпня 1944 р. за № 1016, було документом, яким урегульовано як організаційні питання нотаріальної діяльності, так і порядок учинення нотаріальних дій органами нотаріату.

Отже, законодавцем ліквідовано практику, відповідно до якої правове регулювання нотаріальної діяльності здійснювалося двома нормативними актами: Положенням про судоустрій УСРР і Нотаріальним положенням.

На нашу думку, більшість норм Положення про Державний нотаріат УРСР залишаються актуальними й сьогодні.

Перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному дослідженні вчинюваних нотаріальних дій у період дії Положення про Державний нотаріат УРСР 1944 року.

Список використаних джерел:

1. Ясінська Л.Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Л.Е. Ясінська ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2005. – 210 с.
2. Нелін О.І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: [монографія] / О.І. Нелін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 130 с.



3. Про затвердження Положення про Державний нотаріат УРСР і Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна : Постанова РНК УРСР від 09.12.1944 // ЗУ УРСР. – 1944. – Ст. 18.

4. Настюк М.И. Восстановление местных органов Советской власти, юстиции и прокуратуры в западных областях УССР (1944–1945) / М.И. Настюк, П.Ф. Гураль, М.П. Парпан // Вестник Львовского государственного университета. Серия юридическая. – 1982. – Выпуск 21 «Вопросы совершенствования правового регулирования». – С. 96–110.

5. Постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 25 вересня 1931 р. «Про надання чинності Уставі про судоустрій УСРР в редакції 1931 року» // Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1931. – № 35. – С. 280–281.

6. Єфіменко Л.В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л.В. Єфіменко. – К., 2013. – 236 с.

7. Долинська М.С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років / М.С. Долинська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 3. – С. 22–27.

8. Ясінська Л.Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Л.Е. Ясінська ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2005. – 210 с.

9. Кальницький М. Нариси історії нотаріату України / М. Кальницький ; Укр. нотар. палата. – К. : Гопак, 2008. – 144 с.

